

VƏTƏN müharibəsinin möhtəşəm ZƏFƏRİ



6 noyabr Müharibə və hərbi münaqişələr zamanı ətraf mühitin istismarının qarşısını alma günüdür

İşğal dövrü ərzində erməni vandalları Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdakı ekoloji terrora əl ataraq "yandırılmış torpaq" siyasəti həyata keçiriblər. Bu ərazilərdəki təbiət abidələrinə, qoruqlara, meşələrə, biomüxtəlifliyə ciddi ziyan vurulub, kənd təsərrüfatı torpaqları yararsız hala salınıb. Eyni zamanda yerə basdırılan yüz minlərlə mina həmin ərazilərdə insanlar üçün böyük ekoloji fəlakətə çevrilib. Buna görə işğaldan azad edilən torpaqların bərpası ölkəmizin qarşısında duran prioritetlərdən biridir. Bəs Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdakı onilliklər ərzində düşmənin məhv etdiyi təbiətimizin bərpası necə həyata keçirilir?

"Azərbaycan" qəzetinin əməkdaşı Müharibə və hərbi münaqişələr zamanı ətraf mühitin istismarının qarşısını alma günü ərəfəsində Elm və Təhsil Nazirliyinin Akademik H.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun şöbə müdiri, coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Mirnuh İsmayilova bu suala aydınlıq gətirməyə çalışıb.

Mədəni işləri ekoloji fəlakətlərə yol açır

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdakı işğal illərində təbii sərvətlərimizin qeyri-qanuni şəkildə talandığını bildiren Mirnuh İsmayilov, mədəni işlərinin həm də ekoloji fəlakətlərə yol açdığını vurğuladı: "İşğaldan azad edilmiş rayonlar zəngin və rəngarəng yeraltı sərvətləri ilə Azərbaycanın digər bölgələrindən fərqlənir. Burada kifayət qədər qızıl civa, mis, polimetall, perlit, tikinti materialları və digər faydalı qazıntı ehtiyatları var. Yeraltı sərvətlərin zənginliyi işğal dövründə erməni işbazlarının diqqətini cəlb etmiş, faydalı qazıntıların heç bir ekoloji standart və normalara uyğun olmayan üsullarla istismarı yalnız gəlir əldə etmək məqsədilə həyata keçirilmişdir".

Alimin sözlərinə görə, işğal dövründə "Söyüdlü" yatağının qeyri-qanuni istismarı nəticəsində subalp çəmənliklərindən ibarət zəngin bioloji müxtəlifliyə malik 800 hektardan çox dağ-çəmən ekosistemləri tamamilə məhv edilib. Buradakı filiz təmizlənməsi zamanı istifadə olunan vəhşi üsullar nəticəsində yaranan süxur tullantıları şirin su ehtiyatlarının, çayların və bulaqların çirklənməsinə, terrikon təpələrinin yandırılmasına səbəb olub. Güclü yağışlar zamanı terrikon təpələrdəki süxur tərkibindəki ağır metallar və zərərli kimyəvi elementlər səth sularının təsiri ilə miqrasiyaya məruz qalır və ətraf ekosistemlərdə bitki örtüyü və torpaq mikroorqanizmlərinin məhv edərək səhrələşməyə şərait yaradır.

Meşələrə qarşı "soyqırım"

"İşğala qədər Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdakı meşələr 247 min hektar ərazini əhatə edirdi. İşğal zamanı isə ermənilər 40 min hektar meşə sahəsini tamamilə məhv ediblər. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdakı 460 növ qiymətli ağac və bitki növü vardır ki, bunlardan 70 növü endemikdir. Təəssüf ki, hazırda ərəzidə bu bitki növlərinə rast gələ bilmirik. Regionun Şelli, Seyidli, Sarıcaallı və Əliəğali kəndlərində yaş 150-250 il olan 8 şorq çinarının və dövlət qeydiyyatına alınmış yaş 400 ildən çox olan 71 təbiət abidəsinin məhv edildiyi və ya yandırıldığı müəyyən edilmiş, - deyən alim məlumat verdi.

Mirnuh İsmayilov qeyd etdi ki, Zəngilan rayonunun Bəsitçay vadisində təbii çinar meşəsi yayılıb. Ərazinin ölçüsü 170 hektardır. Bunun 107 hektarı 1974-cü ildə yaradılan Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğunda mühafizə olunur. Ermənilər Zəngilanın Razdərə kəndində, çinar meşələrinin yaxınlığında ağac emalı zavodu açmışdılar: "Bank-İnformasiya" Beynəlxalq Strateji Araşdırmalar Mərkəzi də məlumat verib ki, Zəngilan rayonunun qiymətli təbii çinar meşələri tamamilə qırılaraq dağıdılıb, ağacların köklərini məhv etmək üçün partlayışlar törədilib".

Mütəxəssis söylədi ki, Kəlbəcər rayonunda 986 hektar ərazidə "Qırmızı kitab"a daxil edilmiş Azərbaycanın çox qiymətli və endemik bitkisindən ibarət unikal meşə ayırdığı ekosistemi də işğal dövründə ekoloji terrora məruz qalıb:



Yandırılmış torpaqdan "yaşıl məkan"a

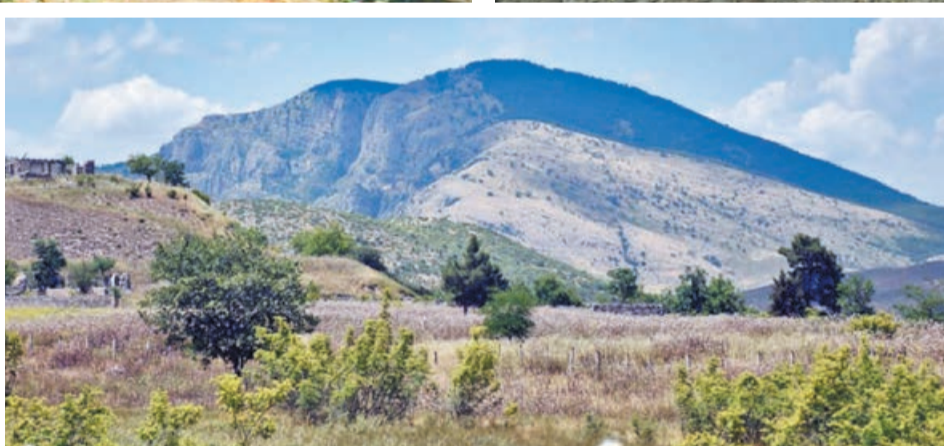
30 il ərzində ekoloji terrora məruz qalan Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun təbiəti də bərpa olunur



"Vaxtilə erməni əsir və girovluğunda olan azərbaycanlıların dediklərindən aydın olur ki, Kəlbəcərin "Çiçəklilik" adlanan ərazisindəki ayırdığı qırıqlara xarici ölkələrin və Ermənistanın mebel fabriklərinə daşınıb".

Şuşa şəhərinin yaxınlığında çox qiymətli və ətraf mühiti mühafizə edən meşə ekosistemlərini də ermənilərin məhv etdiklərini bildiren dosent bildirdi ki, Şuşa yaxınlığındakı Topxana meşəsindəki ağaclar ya qırılıb, ya da ciddi şəkildə zədələnib: "Bundan başqa, "Haça yalı" adlanan ərazidəki meşədə 2000-dən çox sağlam pald ağacı qırılaraq məhv edilmişdir. "Cıdır düzü"ndəki və ətraf ərazidəki meşə ekosistemləri eyni aqibətə məruz qayıb, 18 hektar unikal əhəmiyyətli yaşıl meşələr məhv edilmişdir. Şuşa şəhərindəki yaşıl meşələr də ekoloji fəlakətə məruz qalıb. Ərazidə hazırda meşə kimi görünən yaşılğa yaxınlığındakı məlum olur ki, meşə işğal zamanı kütləvi şəkildə qırılıb və sonradan ağac kökündən çıxan pöhrəliklərdən ibarətdir".

Coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru onu da söylədi ki, regionda işğala qədər 63 növ məməli məskunlaşmışdı. Bunlardan səf-sər, çay su samuru, qonur ayı, zolaqlı kəfkar, qamış pişiyi, səhra pişiyi, vaşaq, Qafqaz bəbiri, bezoar keçisi, nəcib maral və sair "Qırmızı kitab"a da düşüb. Bu heyvanların bəzi növləri isə "Beynəlxalq Təbiət Mühafizə İttifaqının Qırmızı Siyahısı"na (IUSN) daxil edilmişdir. "Ermənilər Aziz mağarasında aparıcıları qeyri-qanuni arxeoloji qazıntıları nəticəsində buranı yaşayış yeri seçmiş nadir yarası növlərinə də ciddi ziyan dəyib. İşğal zamanı həyata keçirilən yanğınlar müxtəlif fauna növlərinin kütləvi şəkildə məhvina yol açır. Lakin meşələrimizdə qırmızı paldın, tozağacı və fındığın qırılması bir sıra quş və heyvan növlərinin ekosisteminin dağılmasına və onların sayının azalmasına səbəb olub".



Şirin su ehtiyatları çirkləndirilib

"Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun şirin su ehtiyatlarının Ermənistanın çirkləndirilməsi və kənd təsərrüfatı suları ilə mütəmadi olaraq çirkləndirilməsi buradakı canlı ekosistemlərə ciddi ziyan vurur. Araz çayı və onun sol qolları Ermənistanın 16-dan çox yaşayış yerinin çirkəblərini sularıyla mütəmadi olaraq çirkləndirir, - söyləyən Mirnuh İsmayilov bildirdi ki, aparılmış araşdırmalarla məlum olub ki, Araz çayının Ermənistanın Naxçıvanı daxil olduğu hissədə suyun tərkibində fenolların miqdarı 220-1160, ağır metalların miqdarı 36-44, azotofosfor duzları 26-34, xloridlərin miqdarı 28, neft əsaslı çirkləndiricilər isə ekoloji normadan 73-112 dəfə çoxdur. Ermənistan ərazisindən Araz çayına tökülən Zəngi çayı çirklənmə səviyyəsinə görə həmin ölkədə ən yüksək səviyyəyədir. Nəticədə Azərbaycan ərazisindən keçən Arazın şirin su ekosisteminə balıq növləri azalır və balıqlarda müxtəlif xəstəliklər yaranır. Oxçuçay, Ermənistanın Mehri, Qacaran, Qafan və digər dağ-mədən sənayesinin turş suları, ağır metallar və sair ilə çirkləndirilib. Mədənlərin tam gücü ilə işlədiyi dövrdə çayda misin miqdarı ekoloji normadan 20-45, fenolların miqdarı isə 5-10 dəfə çox olur. Bu çaylarda ekoloji vəziyyətin pisləşməsi şirin su orqanizmlərinin müəyyən dərəcədə məhvina səbəb olur.

Mirnuh İsmayilov onu da dedi ki, işğal dövründə ermənilər Füzuli rayonunun yaxınlığında gizli bioloji laboratoriyalar təşkil etmişdilər: "Bu laboratoriyada yoluxucu xəstəliklər tədqiq edilərək əsir və girovluqda olan azərbaycanlıların üzərində sınaqlar keçirilir, sonra isə yoluxucu xəstəliklər Araz çayına tökülən Zəngi çayına tökülür. Bu çayların suyundan istifadə edən sakinlərimiz müxtəlif xəstəliklərə məruz qalırdılar".

Xonaşen, Qarqarçay, Xaçınçay, İncəsuçay, Coğazçay, Oxçuçay, Tərtərçay çayları öz mənbəyini Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdan alır. İşğal dövründə ermənilər bu çaylara müxtəlif məişət tullantıları, zavod və mədənlərin çirklənmiş sularını axıdılar. Bərgüşad və Həkəri çaylarının zəngin və qiymətli balıq sortları erməni qəsbkarları tərəfindən elektrik cərəyanları və partlayıcı maddələrlə birlikdə məhv edilmişdir. Dosentin bildirdiyinə görə, işğal dövründə şirin su ekosistemlərində yaranmış ekoloji fəlakətin aradan qaldırılması üçün torpaqlarımızın azadlığa qovuşmasından sonra dövlətimiz tərəfindən burada fəvqəladə tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı.

sında problemlər yaranmış, quraqlıqdan yaşıl meşələr qurumuşdu ki, bu da ciddi ekoloji fəsadlara səbəb olmuşdu: "Ermənilər işğal zamanı Tərtərçayın suyunu suvarma kanalları əvəzinə Tərtərçay dərəsinə buraxırdılar. Qışda vadi boyu təsərrüfatlar və kəndlər su altında qalırdı. Torpaqlarımızın azadlığından dərhal sonra Azərbaycan dövləti bu çətinlikləri aradan qaldırmağa başladı və kanallara su tökdü".

30 illik işğal zamanı hər biri özünə-məxsus təbii mühitə, memarlıq görünüşünə malik olan antropogen ekosistemlər (insanların öz həyat fəaliyyətlərini və normal yaşayışlarını təmin etmək üçün yaratdıqları kəndlər, şəhərlər) ya yer üzündən silinib, ya da yaşayış üçün yararsız hala salınıb. Həmin ərazilərin bəzilərinə qeyri-qanuni məskunlaşdırılan ermənilər bu yerlərdə müvəqqəti olduqlarını bildikləri üçün canlı aləmi məhv etməklə məşğul olub, ekoloji tarazlığı tamamilə pozublar.

"Ermənistan Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun strateji əhəmiyyətə malik hər yerində fəvqəladə təsir gücünə malik minalar basdırıb", - deyən alim hələ də onların minalanmış ərazilərin xəritələrini Azərbaycana verməkdən imtina etdiklərini vurğuladı: "Həmin ərazilər minalardan təmizlənmədən antropogen ekosistemləri və insanları normal həyat fəaliyyətini təmin etmək demək olar ki, mümkün deyil. Dövlətimiz bu çətinliyi aradan qaldırılması üçün mühüm işlər görür".

Şərqi Zəngəzurdakı çöl-tədqiqat işləri həyata keçirilir

Mirnuh İsmayilov məlumat verdi ki, Böyük qayıdış dövlət proqramına uyğun olaraq Coğrafiya İnstitutunun "Landsaftsünləşdirilmə və landsaftsünləşdirilməsi" şöbəsinin bir qrup əməkdaşı bu ilin iyun ayında Şərqi Zəngəzurdakı elmi tədqiqat aparıblar: "Ərazilərin yenidən mənimlənməsində elmi və praktiki əhəmiyyəti yüksək olan təbii ekosistemlərin antropogen transformasiyası və landsaftsünləşdirilməsi, ekoloji riskləri, ekosistemlərin təbii ehtiyat potensialı və sair istiqamətlərdə çöl-tədqiqat işləri həyata keçirilir. Ərazidə həyata keçirilən nəhəng infrastruktur və məskunlaşma layihələri, ağacəkmə tədbirləri, şirin su ehtiyatlarının ekoloji idarə edilməsinin təbii dövlətimizin qururverici qüdrəti haqqında olduqca aydın təsvir yaradır. Xüsusilə bu layihələrin ərazilərin təbii landsaftları və təbii ehtiyatlarına uyğun şəkildə həyata keçirilməsi tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir".

Alim bildirdi ki, hazırda çöl tədqiqatları zamanı toplanmış elmi informasiyanın təhlili və ilk nəticələrin əldə olunması istiqamətində araşdırmalar davam etdirilir: "Tədqiqatlar zamanı ilkin rəqəmsal landsaftsünləşdirilmə xəritaləşdirilmə aparılmışdır. Bunun üçün sahədə təbii komplekslərin vəziyyətinə aid məlumatlar toplanmışdır, ərazinin ekogeokimyəvi landsaftsünləşdirilmə müəyyənləşdirilməsi məqsədilə kameral şəraitdə aparılacaq kimyəvi analizlər üçün, əsasən, Şərqi Zəngəzur ərazisinin müxtəlif ekosistemlərindən 50-yə yaxın torpaq, bitki və süxur nümunələri götürülmüşdür".

Həmçinin Mirnuh İsmayilov söylədi ki, işğaldan əvvəl tərtib olunmuş irimiqətlilik (1:100000) landsaftsünləşdirilmə xəritalərinin mövcud vəziyyətlə coğrafi miqyası əsasında təbii və antropogen ekosistemlərin struktur-funksional xüsusiyyətlərindəki inkişaf tendensiyaları, dinamikası istiqamətində məlumatlar toplanmışdır. Göründüyü kimi, ermənilər 30 illik işğal dövründə təbiətimizə də qənim kəsilmişdilər. Vətən müharibəsindən sonra onların Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdakı ekoloji sistemə vurduqları dəhşətli ziyan da gün üzünə çıxıb. Hazırda Azərbaycan dövləti bu ərazilərin təbiətinin dirçəldilməsi üçün əhəmiyyətli işlər həyata keçirir. Qurudulan bulaqlarımız, çaylarımız yenidən axır, qırılan meşələrimiz yenidən pöhrələyir, yurdlarımızdan perik salınan canlılar aləmi tarixi areallarına yenidən qayıtlar.

Bir sözlə, onilliklər boyu "yandırılmış torpaq" siyasətinə tuş gələn ərazilərimiz, axarlı-baxarlı cənnətməkəna çevrilir.

Yasənən MUSAJEVA,
"Azərbaycan"